

Sipos János: Aszimmetrikus ritmusok

Egyetemista koromban a szegedi néptáncgyűttesnél zenéltem, amikor Nagy Albert meghívott egy bolgár koreográfust, hogy bolgár táncokat tanítson be. Az egyik tánc zenéjének ritmusa 7/8-os volt. Próbáltuk így, próbáltuk amúgy, számolgattuk a nyolcadokat, de újra és újra csak valami lötyögő zakatolás kerekedett ki belőle. Donkov úr egy darabig jóindulattal hallgatta kísérleteinket, majd egy jótékony szünetben a következőket mondta: ne arra gondolj, hogy *egy-két, egy-két, egy-két-há'*, hanem arra, hogy *ra-zdva-tri* (gyengébbek kedvéért egy, két, hár' oroszul), s a 'tri' legyen egy kicsit hosszabb.

A táncot és a bolgár dobost figyelve még világosabb lett a ritmus. A dobos a jobb kezében tartott nagy dobütővel mindig a hosszabb hangot ütötte meg legerősebben, a táncban pedig a hosszabb alapértékű ütemrésznek hosszabb ideig tartó lépés felelt meg. S valóban így már nem is tűnt olyan lehetetlennek a ritmus lejátszása.

Az aszimmetrikus ritmust többen többféleképpen határozzák meg. Ezek közül talán a legtömörebb, s legtalálóbb Constantin Brailoiu román zenekutató meghatározása, aki szerint a kötött aszimmetria, más néven az *aksak* ill. *bolgár* ritmus alapértékei 2:3 ill. 3:2 viszonyban vannak egymással. Ezekből az alapegységekből két vagy háromtagú egységek formálódnak, s ezen egységekből jönnek létre az ütemek. A tempó tág határokon belül mozog, s a lassú típusoknál az alapértékeket fel lehet osztani.

Ez a nagyon tömör definíció elvileg számtalan egyedi lehetőséget enged meg. Legkisebb olyan egység, melyben 2 és 3 arányú részek vannak, az 5/8 (illetve tempótól függően 5/4 vagy 5/16). Ennek a belső osztása lehet 2:3 ($\square \square$ vagyis *egy-két egy-két-há'*) illetve 3:2 ($\square \square$ vagyis *egy-két-há' egy-két*). Ezután jönnek a 7/8, 8/8, 9/8, 10/8 stb. ritmusok egyre nagyobb számú belső felosztásokkal. Elvileg lehetséges például egy 23/18-os ritmus, mondjuk 3+3+2+3+2+2+3+2+3, azaz $\square \square \square \square \square \square \square \square \square$ belső felosztással. Azonban az összes lehetséges variánsból mindössze néhány fajta uralkodik a világ több népének aszimmetrikus ritmusai között. A teljesség igénye nélkül soroljunk fel néhány népet, akik élnek az aszimmetriával.

5/8 (ill. 5/4) található pl. bajor, cseh, finn, lapp, litván, mordva, lotharingiai, baszk, ír, breton, spanyol, görög, bolgár, török, csuvas, cseremis, kirgiz, szerb-horvát, macedon, arab, perzsa, orosz, tibeti, mongol, chanti, észak-amerikai indián ill. magyarországi cigány dalokban. Az ötös ritmus belső osztása általában $\square \square \square$, jóval ritkábban $\square \square \square$.

A 7/8 (ill. 7/4) hallható pl. chanti, görög, bolgár, csuvas, cseremis, albán, török, macedon, arab, türkmén, tamil, dél-indiai dalokban. A hetes ritmus belső felosztása leggyakrabban $\square \square \square \square$, ritkábban $\square \square \square \square$.

8/8 található pl. macedon, chanti, török, arab, dél-szumátrai dalokban. Beosztása szinte mindig $\square \square \square \square$.

9/8 található pl. görög, macedon, román, chanti, török, bolgár, arab dallamokban. E ritmus belső beosztása leggyakrabban $\square \square \square \square$, de - bár jóval ritkábban - előfordul $\square \square \square \square$ vagy $\square \square \square \square$ is. A föld szinte bármely pontján található tehát aszimmetrikus ritmusok, bár természetesen nem mindenhol ugyanolyan közkedveltek. Mint Vavrincz Béla kimutatta, az aszimmetria gyors változata a bolgár vagy más néven aksak ritmus, ahol az alapüktetések már nem választhatók külön, csak egy korlátozottabb területen, a Balkántól Indiáig közismert.

Nem csoda hát, hogy a magyar népzeneben is feltűnik az aszimmetria. Erdélyben gyakori az 5/8, s ez a ritmusa a sárközi karikázó lépő részének is. Megemlíthető még, hogy az *A bolhási kertek alatt* dallamban is az 5/8-os ütemek vannak többségben. 3+2+2 beosztású 7/8 a ritmusa pl. az *A lapádi erdő alatt* gyűjtemény 2. számának. Az erdélyi tánczenében más aszimmetriákat is megfigyelhetünk, leggyakrabban a 9/16-ot. Ilyen például a gyimesi *lassú magyaros* is, bár ennek a ritmusát néha 3+2+3

aszimmetrikus beosztású 8/8-nak halljuk. Figyelemre méltó, hogy a gyimesi táncok közül az aszimmetria nem a balkáni, romános táncokban jelentkezik.

A fenti példák ellenére igaz, hogy az *aksak* ritmus a magyar hagyományokban meglehetősen ritka, s akkor is sokszor inkább csak a dallamok kíséretében jelentkezik. A magyar dallamok többsége páros ütemű, szimmetrikus tagolású. Meglepetések azonban még érhetnek bennünket, hiszen a szimmetrikus ritmushoz szokott fül hajlamos a finomabb aszimmetriát figyelmen kívül hagyni. Ez még Bartókkal is megtörtént, akinek hosszú évek gyűjtőtapasztalata állt a háta mögött, amikor 1927-ben kezébe került egy bolgár zenetudós munkája. Bartók írja: „Mikor ezeket a szokatlan ritmusokat, amelyekben annyira finom különbségek a döntők, először láttam, alig tudtam elképzelni, hogy ezek csakugyan élnek”. Nekikezdett korábbi román lejegyzéseinek revideálásához, s a román anyagban végül is nagymennyiségű aszimmetrikus anyagot fedezett fel. Rajeczky Benjamin is arra hívta fel a figyelmet, hogy a magyar aszimmetrikus ritmusok elemzése még nem ért véget. Szükségesnek tartotta a gyűjtemények újbóli átnézését, mi több a lejegyzések revízióját. Ugyanezt támasztja alá az is, hogy ez év februárjában adott nekem Olsvai Imre lejegyzésre székelyföldi dallamot, s ebben figyelmes hallgatás után 3+2+3 belső aszimmetrikus lüktetés volt felfedezhető. Meg lehet azt is figyelni, hogy a dallam gyakran átköt a 3+2+3-as belső osztáson.

1. példa

Kissé részletesebben térek ki az anatóliai török aszimmetrikus ritmusokra, melyekkel hat évig tartó gyűjtőmunkám alatt bőségesen volt módom találkozni. A magyar helyzettel ellentétben Törökországban az aszimmetria rendkívül élő. Jóformán mindenki magabiztosan tapsolja az 5/8, 7/8 ill. a 9/8-os ritmusokat, akár nagyon gyorsan is.

Mintegy 5000 török dallamot néztem át, és ennek alapján megállapítottam a legfontosabb ritmusokat. A ritmusok belső beosztásának kiderítésében pedig sokat segített az, hogy a népi baglama játékosok a húr pengetése közben ujjukkal meg-meg-ütik a hangszer fedőlapját, jelezve az ütem fő hangsúlyait: azokat a hangsúlyokat, melyeket a dobos a jobb kezében levő vastagabbik pálccával ad meg, és amelyek egyben a táncnak is főhangsúlyai.

Először nézzük meg, melyek a jellemző anatóliai ritmusok. A dallamoknak jó fele páros ritmusú (4/4, 2/4 ill. ritkábban 6/8), harmada pedig 9/8-os főleg 2+2+2+3 beosztásban (a többi beosztás is előfordul, de igen kevés dallamban). 5/8-os a dallamok egytizede (főleg 2+3 beosztásban), s 7/8-os a 2%-uk. Előfordulnak még elszórtan más ritmusú dalok is, de igen kis számban, ráadásul e ritmusokat nem támasztja alá ritmuskíséret vagy

tánc. Ezek háttérben legtöbbször pontatlan előadás, vagy hibás lejegyzés lapul. Itt is azt látjuk tehát, hogy az aszimmetrikus ritmusok között a leggyakoribbak a 9/8-os (9/16), a 7/8-os és az 5/8-os ritmusok.

A sok farsztó - bár tanulságos - szám után lássunk néhány példát a török aszimmetriára. Elsőként nézzünk meg egy 5/8-os dallamot. Természetesen az 5/8-os dallamok többsége táncdal, de van 5/8-ban énekelt sirató dallam is².

2. példa

Has - ta - na kö - se kö - se,
Gel - me - diň em - mi - niň E - se,
Kırk gün hah de - me - li git - tim,
Me - me - ci - ğim git - ti go - ğu - şa.

A 7/8-os ritmus erőteljesen és plasztikusan képviselteti magát, elsősorban a Fekete tenger környéki táncdalokban, de az alevik *samah* dallamaiban és az *asik* zenészek előadásában is gyakran hallható. Alább egy vallási dalt látunk³.

3. példa

Gel be-nim der-di-me de bir der-man ey - le
Gel be-nim der-di-me e bir der-man ey - le
A-lem - ler der-di-ne de der-man o-lan şah,
der-man o-lan şah.

Az egyes ritmusok különböző metrumban hangozhatnak el. A nagyon gyors bolgár ritmusról már beszéltünk. Igen egyedi viszont az ún. lassú zeybek (*agir zeybek*) tánc dallamainak 9/2-es ritmusa. Noha kilences beosztásával rokona a 9/16-os, vagy a 9/8-os ritmusoknak, mégis külön kell venni tőlük lassú tempója miatt, melyben a kilences lüktetést már alig-alig lehet érezni, inkább csak azt, hogy a negyedik vagy az első (3/4-es) ütem hosszabb a többi (2/4-es) ütemnél. Ugyanakkor a tánc vitathatatlanul teszi, hogy a kilenc ütés együvé tartozik. A legjellemzőbb belső osztás itt is a 2+2+2+3, de előfordul a 3+2+2+2 is. (II/497). Az alábbi zeybek dallamot az áttekinthetőség miatt nem 9/2-be, hanem 3/2 + 2/2 + 2/2 + 2/2 alakban írtam le⁴.

4. példa

Végül megemlítek még két ritmust, a 3+2+3 beosztású 8/8-ot és a 10/8-ot. (3+2+3)/8-os beosztásra való törekvés hallatszik a No148 esküvői dalban, de ezt nem erősíti meg ritmus-

hangszer, ezért ritmikus formában rögzült parlandónak is felfoghatjuk⁵.

5. példa

Bül - bül bül - bül öt - me bül - bül,
Der - di der - de gat - ma bül - bül,
Be - nim der - dim ba - na ye - ter,
Bir de sen gat - ma bül - bül.

A 10/8-os ritmus az én gyűjtéseimben ugyan nem fordult elő, de egyéb kottakiadványokban nem ritka. Belső osztása leggyakrabban $\square \square + \square \square \square$ ⁶.

6. példa

A hangszeres dallamokban alkalmanként nagyon bonyolult ritmusképletek is felfedezhetők, ezeket azonban most nem mutatom be. Foglalkozunk össze ezek után a leggyakoribb aszimmetrikus ritmusokkal:

5/8: a. $\square \square \square$ b. $\square \square \square$
7/8: a. $\square \square \square \square$ b. $\square \square \square \square$ (c. $\square \square \square \square$)
8/8: a. $\square \square \square \square$
9/8: a. $\square \square \square \square \square$ b. $\square \square \square \square \square$ c. $\square \square \square \square \square$
10/8: a. $\square \square \square + \square \square \square$

A fenti ritmusok természetesen nem egyforma gyakorisággal fordulnak elő. Némelyikük, például a 7/8 c. formája vagy az 5/8 b. formája igen ritkán hangzik fel. Általánosságban elmondható, hogy az a változatok a leggyakoribbak.

A téma iránt részletesebben érdeklődők számára néhány könyvet ajánlok.

Bartók Béla: *A magyar népdal*, Bartók Béla összegyűjtött írásai, Budapest 1966.

Kodály Zoltán: *A magyar népzene*, Budapest 1971.

Martin György: *Páratlan és aszimmetrikus ritmusok tánczenénkben*, Táncművészeti Értesítő, Budapest 1968.

Martin György: *Páratlan és aszimmetrikus ritmusok tánczenénkben*, Táncművészeti Értesítő, Budapest 1978.

Rajeczky Benjamin: *Népzenei aszimmetrikus ritmusaink kérdéséhez*, Zenetudományi dolgozatok, Budapest 1978.

Sipos János: *Török népzene I-II.*, Budapest 1994-1995.

Vargyas Lajos: *A magyarság népzeneje*, Budapest 1981.

Vavrinecz Béla: *Aszimmetrikus ritmusok*, Zenetudományi tanulmányok I. kötete, Budapest 1953.

Jegyzetek

1. Az első példa klarinéton játszott dallama Vikár Béla székelyföldi gyűjtéséből származik.

2. A 2. példa Sipos János *Török Népzene I.* kötet No84 dala. Saimbeyli központ Hayvacik falujában vettem fel Hatice Kurttól, egy nemrég letelepedett 65 éves nomád asszonytól.

3. A 3. példa Sipos János *Török Népzene II.* kötet No413 dala. Içel megye Mut központjának Sinamiç falujában vettem fel a 62 éves Ali Taçtól.

4. A 4. példa Sipos János *Török Népzene II.* kötet No497 dallama. Denizli megye Akser falujában vettem fel Hasan Erken 60 éves zurnástól.

5. Az 5. példa Sipos János *Török Népzene I.* kötet No93 dala. Içel megye Mut központjának Dagpazari nevű falujában vettem fel a 60 éves Ayse Tuncer-től.

6. A 6. példa Sipos János *Török Népzene I.* kötet C. függelékében található meg.